

http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_029.

10. О предупреждении преступления геноцида и наказании за него: Конвенция Организации Объединенных Наций от 9 декабря 1948 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

11. Проти корупції: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 31.10.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

Надійшла до редакції 19.06.2012

ГРАБИЛЬНІКОВА О.А., викладач
(Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара)

УДК 342.8

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ВИБОРЦІВ В УКРАЇНІ

Відповідно до розвитку виборної демократії в різні періоди української державності розглянуто історичні етапи становлення й розвитку інституту виборців в Україні.

Ключові слова: вибори, виборці, право голосу, давня демократія, форми виборної демократії, звичаєве право, загальне виборче право, цензи, виборча система.

В соответствии с развитием избирательной демократии в разные периоды украинской государственности рассматриваются исторические этапы становления и развития института избирателей в Украине.

Ключевые слова: выборы, избиратели, право голоса, древняя демократия, формы избирательной демократии, обычное право, всеобщее избирательное право, цензы, избирательная система.

In this paper, respectively, the development of electoral democracy in different periods of the Ukrainian state are considered historical stages in the development of the Institute of voters in Ukraine.

Keywords: election of, voters, voting, ancient democracy, electoral Forms of democracy, usual right, universal electoral right qualification, election system.

Із проголошенням України суверенною, демократичною, соціальною та правовою державою надзвичайної актуальності набувають проблеми дослідження демократичного волевиявлення громадян, яке відповідно до ст. 69 Конституції здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Пріоритетними формами безпосередньої демократії визнаються вибори і референдуми, на яких право голосу мають виборці – громадяни України, які на день їх проведення досягли вісімнадцяти років і є дієздатними, тобто володіють виборчими правами. При цьому право голосу визнається вагомою конституційною гарантією функціонування демократії, фактично чи не єдиним можливим каналом безпосередньої реалізації народного суверенітету [5, с. 508].

У вітчизняній правовій науці існують різні підходи щодо визначення предмета правого регулювання виборчого права – від власно виборчих відносин до системи норм, які регулюють суспільно-політичні відносини, пов'язані з використанням усіх форм безпосередньої демократії і навіть усіх відносин, пов'язаних зі здійсненням безпосередньої демократії, безпосереднього народовладдя [1, с. 5].

У цьому контексті особливої уваги набуває вивчення самобутності державно-правового розвитку України, осмислення історико-правової спадщини виборності в Україні, процесу інституціоналізації виборчого права України та формування дійсно демократичного виборчого законодавства України в сучасних умовах

Питання історичних витоків, становлення та розвитку виборчого права, інституту виборів, а з ними й інституту виборців в Україні, досліджувались у загальному плані у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких В.Д. Гончаренко, О.А. Гавриленко, В.С. Журавський, В.М. Кампо, В.В. Копейчиков, О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко, О.М. Мироненко, В.С. Макарчук, В.Ф. Погорілко, А.Й. Рогожин, М.І. Ставнійчук, П. Стецюк, А.А. Танин-Львов, П.П. Толочко, В.Л. Федоренко, М. М. Страхов, Б.А. Страшун, Ю.С. Шемшученко, В.М. Шапо-

вал, О. Н. Ярмиш та ін. Проте історичні етапи становлення й розвитку інституту виборців в Україні як самостійна проблема не розглядалися, що і ставиться за мету даної статті.

Становлення і розвиток виборчого права в історичному аспекті в Україні, як і в інших країнах світу, вітчизняні і зарубіжні учені пов'язують з виборною демократією, яка бере свій початок з далекої давнини, де регулювання її форм нормами звичаєвого права є передумовою становлення сучасного виборчого права.

Досліджуючи вибори як форму безпосередньої демократії, М.І. Ставнійчук визначає виборче право як один із найдавніших інститутів публічного права, звертає увагу на певну етапність його розвитку. Загальні голосування, пише вона, були притаманні ще давнім демократіям, потім тривалий час не застосовувалися в суспільній практиці, з'явилися знову в зародковому стані тільки у XVIII ст., а отримали свій розвиток у XIX ст. [6, с. 29]. При цьому інститут стародавніх виборів не обов'язково відповідав сучасній виборчій моделі, і важлива відмінність між античною та сучасною демократією полягає в трактуванні рівності та загальності суб'єктивного виборчого права. Реальною точкою відліку історії сучасного виборчого права, на думку російського дослідника А.А. Танина-Львова, стала Велика французька революція 1789 р., яка вперше поставила завдання перетворення виборчої процедури у загальнонаціональний поведінковий акт. З того часу всі нації землі наполегливо користувались виборчим бюлетенем, вириваючи право голосу в безжалісних автократіях і диктатур [8, с. 5]. Конституція ж Франції 1793 р. надавала загальне виборче право усім французам, старшим за 21 рік, і вибори оголошувалися прямими і рівними.

Процеси становлення виборчого права в країнах світу безумовно вплинули на розвиток виборчого права в Україні. Разом з тим воно має не тільки загальні риси, що притаманні відповідному рівню виборної демократії, а і свої, зумовлені історичним розвитком української державності. Протягом усіх часів існування виборчого права і незалежно від форм його реалізації за різних історичних етапів розвитку суспільства і державності визначальною ознакою виборців була наявність права голосу на різних голосуваннях. Але при цьому постають питання: кому воно належало, в яких формах і при вирішенні яких питань воно реалізовувалося.

Виходячи із загальновизнаних процесів українського державотворення та відповідних державно-політичних режимів, можна визначити три основні історичні етапи розвитку інституту виборців в Україні: перший – від перших державних утворень на території України (VII ст. до н.е. – VIII н.е.) та Київської Русі (IX!XII ст.) до становлення і розвитку української національної держави – Української народної республіки (1917!1918 рр.) включно; другий – радянський (1917!1991 рр.); третій – сучасна незалежна Україна.

Історія української державності, на переконання вітчизняних дослідників, починається з Київської Русі. Проте ще до Київської держави існували елементи виборності, які були складовою частиною ранніх виявів звичаєвого права [1, с. 51].

Першою історичною формою безпосереднього народовладдя були загальні збори членів конкретної спільноти – віча, участь у роботі яких мали право брати лише повноправні вільні громадяни. До компетенції зборів входили функції прийняття законів, обрання відповідних посадових осіб [10, с. 32]. М.С. Грушевський у своїй праці «Історія України-Русі» писав, що про склад віча літописи ніде не говорять спеціально, «та з натяків їх видно, що в вічі брала участь вся свобідна людність землі-города й пригородів, але тільки саме господарі, голови родин». При цьому представництво не допускалося: кожен брав участь сам за себе [2, с. 311]. Більшість важливих справ вирішувалися на народних зборах, де кожен дорослий чоловік – общинник – був воїном.

З наведеного випливає, що право голосу у народних зборах було обмеженим і поширювалося лише на вільних громадян – повнолітніх чоловіків. До того ж воно належало не усім членам роду, а лише «представникам визнаних родів, що здобули пошану своєю діяльністю».

За часів Київської Русі, яка була типовою феодалною монархією на чолі з великим київським князем, продовжували існувати віча, в яких брали участь вільні дорослі жителі міста – купці, ремісники та ін. Але вирішальна роль у них належала міській феодалній верхівці – боярам і «старцям градським».

Після занепаду Київської Русі, окупації Польщею західноукраїнських земель і приєднання всіх інших українських земель до литовських, за панування у польсько-литовський пері-

од засад давнього звичаєвого права та писаного українського права українці уперше набувають досвіду участі у виборах через обрання шляхтою на повітових сеймиках своїх представників до Вільного Сейму і обрання у містах з Магдебурзьким правом їх жителями міських рад на народних сходах відкритим голосуванням. Правовий статус осіб, які мали право голосу, характеризується тут вже чітко вираженим становим характером виборчого права, оскільки шляхта обирає своїх представників на власних сеймиках, а не народних зібраннях.

Особливого характеру набуває інститут виборців на Гетьманщині і в політичному житті Запорозької Січі. За часів існування Гетьманської держави під владою Російської імперії гетьмани були виборні. Обирала їх Генеральна Рада, яка спочатку була тільки зібранням козаків і мала військове значення, але в самому порядку обрання не було твердих принципів. У Запорозькій Січі, яка була християнською козацькою республікою, вищим органом влади вважалася військова січова рада (січові збори, велике коло, козацьке коло тощо). Це була демократія військового товариства і справедливості, яка базувалася козацькому звичаєвому праві і реалізовувалася через загальну раду (коло), в якій мали право брати участь всі козаки і яка була вищим органом влади Запорозької Січі [10, с. 32-33]. Право голосу на радах було пов'язано з належністю до козацтва – окремого суспільного стану вільних людей, що знаходилися на військовій службі. За цією ознакою право голосу для іншого населення було обмеженим. До того ж формально всі учасники військової січової ради мали рівні права, а фактично провідна роль належала козацькій старшині. Тобто фактичного рівноправ'я тут не було.

Виборчі традиції в Україні формувалися під значним впливом суміжних держав, під чийм підпорядкуванням перебували в різні часи окремі її території. На початок XIX ст. українські землі у своїй більшості на Лівобережжі, Правобережжі і на півдні знаходилися у складі Російської імперії. Західноукраїнські території – Галиччина, Північна Буковина і Закарпаття – були окраїнами Австрійської імперії. Цей період характеризується становленням капіталістичних відносин і проведенням у другій половині XIX ст. буржуазно-демократичних реформ.

Скасування кріпосного права в Росії визначило новий етап розвитку виборчого права, який характеризується тим, що у кінці XVII – першій половині XIX століття вперше в Росії було законодавчо встановлено систему виборчих органів і посад, що відігравали суттєву роль в управлінні справами держави і утворювалися на основі станового принципу, і перехід від виборів на основі звичаєвого права до виборів, що регулюються нормативними актами центральної влади. За допомогою квот, курій і цензів ця система позбавляла права голосу майже половину населення країни.

Куріальна система виборів була також у Західній Україні за часів панування Австрії та Польщі.

Перший етап становлення і розвитку інституту виборців в Україні завершується періодом відродження української державності (1917!1918 рр.). Правові можливості громадян брати участь у виборах в силу революційного характеру даного періоду були обмеженими. Закон „Про вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки», прийнятий Центральною Радою у 1917 р., встановлював принципи загального, рівного, прямого виборчого права і таємного голосування з дотриманням принципу пропорційного представництва. Право ж участі у виборах надавалося громадянам Російської республіки обох полів, котрим до дня виборів вийде 20 років, позбавлялися ж виборчих прав „засуджені правосильними судовими вироками», „невиплаті боржники, признані правосильною судовою установою зловмисними банкротами», „служачі у війську, що самовільно покинули військо», а також „члени роду», що царював у Росії [6, с. 68]. Ці принципи були закріплені й у ст. 20 Конституції УНР (Статуті про державний устрій, права і вольності УНР), яку було прийнято 29 квітня 1918 року. Тобто вперше на конституційному рівні в Україні було закріплено правовий статус виборців і визначено межі реалізації права голосу: 1) на виборах до законодавчих установ; 2) органів місцевого самоврядування; 3) органів громадського самоврядування.

Другий етап розвитку інституту виборців в Україні – радянський (1917–1991 рр.), який, у свою чергу, за правовим регулюванням змісту виборчого права поділяється на три різні періоди: перший період – 1917-1937 рр., де правовий статус виборців визначався прагненням побудови держави диктатури пролетаріату, що зумовлювало надання права голосу при формуванні виборних органів публічної влади представникам класу трудящих на основі принципів незага-

льного, непрямого, нерівного виборчого права при відкритому голосуванні, існуванні в законодавстві відкритого переліку політичних, соціальних, економічних, релігійних цензів позбавлення виборчих прав; другий період (1937!1985 рр.) знаменується прийняттям Конституції УРСР 1937 р., за виборчою системою якої правовий статус виборців характеризувався: проведенням виборів на принципах загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні; здійсненням підрахунку результатів виборів за мажоритарною виборчою системою абсолютної більшості, окрім передбачених у законі існуючих раніше виборчих цензів. Фактично ж ці принципові зміни лише формально позначилися на виборчих правах громадян, оскільки вибори до усіх видів рад проходили під контролем командно-адміністративної системи, керованої партійним апаратом Комуністичної партії, влада якої була зосереджена в її руках у центрі і на місцях. З відміною дії ст. 6 Конституції УРСР про КППС – керівну і спрямовуючу силу радянського суспільства сталися позитивні демократичні зміни у радянській виборчій системі, які отримали подальший розвиток у незалежній Україні.

Третій етап розвитку інституту виборців в Україні – з моменту набуття незалежності сучасної України. Він відрізняється значною демократизацією та вдосконаленням виборчого законодавства відповідно до міжнародно-правових принципів та засад організації і проведення виборів, які знайшли свій вираз у Конституції України 1996 р. Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування, виборцям гарантується вільне волевиявлення. Цьому періоду властиве постійне вдосконалення правового механізму виборчого процесу, гарантування виборчих прав громадян України. Разом з тим слід зазначити, що виборчі права громадян України як виборців за Конституцією та законодавством України не обмежуються лише виборами. Вони беруть участь у референдумах, в ініціюванні всеукраїнського та місцевих референдумів, відкликанні депутатів місцевих рад та інших формах безпосередньої демократії, де громадяни України в силу закону реалізують право голосу.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що інститут виборців в Україні пройшов значний в історичному вимірі і складний за суспільним розвитком шлях на українських землях, який створив передумови формування дійсно демократичного виборчого права, що відповідає сучасним завданням розвитку українського громадянського суспільства, удосконаленню правового статусу виборців у системі прямого народовладдя через вибори, референдуми та інші форми безпосередньої демократії.

Список використаної літератури:

1. Виборче право України: Навч. посіб. / За ред. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнічук. – К., 2003.
2. Грушевський М.С. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. – К., 1991.
3. Журавський В.С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми): Монографія. – К., 2002.
4. Історія державності України: Експериментальний підруч. / За заг. ред. Бандурки О.М., Ярмиша О.Н. – Х., 2004.
5. Конституція України. Науково-практичний коментар / Редкол.: В.Я. Тацій (гол. ред.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін. – 2-е вид., переробл. і допов. – Х., 2011.
6. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики: Монографія. – К., 2001.
7. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917–1920: Навч. посіб. – К., 1997.
8. Танин-Львов А.А. Вибори во всем мире: Энцикл. справочник. – М., 2001.
9. Українське державотворення: невitreбуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К., 1997.
10. Український парламентаризм: минуле і сучасне: Монографія / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 1999.

Надійшла до редакції 28.05.2012

